

אבות ותולדות

אבות ותולדות ומלאכות מעין מלאכה אחת

איתא בשבת (עג):

תנא הזורע והזומר והנוטע והמבריך והמרכיב כולן מלאכה אחת הן.

רש"י (ד"ה כולן) אומר שמבריך ומרכיב נמי אבות מלאכה כזורע, אלא שזה בזרעים וזה באילנות, אבל זומר זו תולדה.

שיטת הר"ח (שם) שנוטע הוי תולדה דזורע, ומבריך ומרכיב הוי תולדה דתולדה, דהם תולדה של נוטע, ונוטע הוי תולדה של זורע.

הגמ' (עה): אומרת על דברי המשנה "אלו אבות מלאכות - אלו לאפוקי מדר"א דמחייב על תולדה במקום אבי".

שואלים תוס' (ד"ה הר"ח): "ואית מרישא שמעינן לה דתנן העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת אינו חייב אלא אחת", ועיי"ש בשם י"מ.

רש"י (סח. ד"ה אב) מפרש כתוס' את המשנה - "העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת אינו חייב אלא אחת", וז"ל: "למעוטי היכא דהוו ב' תולדות דאב אחד או אב ותולדה שלו דאינו חייב אלא אחת כדנתי סיפא העושה מלאכות וכו'".

רש"י ותוס' סוברים שיש אבות ותולדות, ומה שהמשנה הראשונה (סח.) אומרת "העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת" - גם קאי על אבות ותולדות.

לרמב"ם יש שיטה אחרת בזה, והיא דישנם ב' הגדרות:

א. אבות ותולדות. **ב.** מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת דהוי כאבות.

וז"ל הרמב"ם (שבת פ"ז ה"ב):

כל אלו המלאכות וכל שהוא מעניינם הרי זה אבות מלאכות. כיצד הוא עניינן? אחד החורש או החופר או העושה חריץ הרי זה אב מלאכה, שכל אחת ואחת מהן חפירה בקרקע ועניינן אחד הוא. וכן הזורע זרעים או הנוטע אילנות או המבריך אילנות או המרכיב או הזומר כל אלו אב אחד הן מאבות מלאכות ועניינן אחד הוא, שכל אחת מהן לצמח דבר הוא מתכוון, ועל דרך זו שאר אבות.

ובה"ה:

התולדה היא המלאכה הדומה לאב מאלו המלאכות. כיצד המחית את הירק מעט לבשלו הרי זה חייב שזו המלאכה תולדת טחינה.

ובה"ו:

ומגוף המלאכה הנעשית בשבת תדע מעין איזה אב היא ותולדת איזה אב היא.

א"כ סובר הרמב"ם שזומר הוא אב מלאכה, וכן עשיית חריץ הוא אב (בניגוד לרש"י מו. שס"ל דהוי תולדה דחורש). ומבואר ברמב"ם דיש ב' הגדרות: יש אבות ותולדות, ויש מלאכות מעין אב המלאכה דהוי כאבות, ולכן כולל הרמב"ם זומר בכלל אב. הרמב"ם סובר שכל מלאכה הזוהה במהותה לאב בדמיון גמור אלא שחלוקה ממנה באיכות הפעולה או באיכות הנפעל - הר"ז אב כמותה. אבל מלאכה הדומה לה במקצת - זו היא הנקראת **תולדה**, ולכן זומר ששווה במהותו לזרע - "לצמח הוא מתכוון" - הוא אב, ואילו מחתך את הירק דאינו זהה לאב אלא במקצת הוי תולדה דטוחן.

ולפי"ז ניתן ליישב את קושיית הרמ"ך. הרמ"ך (מובא בכס"מ) שואל: אם כל אלו אבות, אמאי חשיב ארבעים חסר אחת, הו"ל לחשוב יותר מחמישים?

ולפי הנ"ל לק"מ דאין יותר מ-לטי' מלאכות, אלא שהאבות הם מושג כולל יותר, וכל הדומה למהות ה-לטי' נכלל בכללן.

ולפי"ז לא קשה שאלת התוס': דיש ב' הלכות, וא"כ הרישא שכתוב בה "העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת אינו חייב אלא אחת", איירי לעניין מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת שכולן אבות, אבל לעניין אבות ותולדות לא איירי, דאולי מלאכות מעין מלאכה אחת הוי יותר נחשב כמלאכה אחת, ולכך צריך את הסיפא דאיירי באבות ותולדות שאינו חייב אלא אחת, ולאפוקי מדר"א.

ונראה דמקור הרמב"ם בירושלמי (בריש פרק כלל גדול):

רבי יוחנן ור' שמעון בן לקיש עבדין הוויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג. אפקון מיניה ארבעים חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא וכו' בנוי דרבי חייא רובא עבדן הווי בהדין פירקא שיתא ירחין. אפקון מיניה שית מילין על כל חדא וחדא. בנוי דרבי חייא רובא הווי בשיטת אבוהון דתני רבי חייא הקוצר הבוצר המוסק הגודר התולש האורה כולהון משום קוצר.

בני רבי חייא לא כתוב בהם שהוציאו ו' תולדות אלא "שית מילין". הם לא הוציאו תולדות אלא מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת שכולן אבות. "שית מילין" - עוד אבות שדומות במהותן ל-לטי' מלאכות וכשיטת הרמב"ם.

ועיין ברמב"ם בהלכות שגגות (פ"ז ה"ה וה"ז) וז"ל:

העושה אב ותולדותיו בהעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת וכו' עשה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת כגון שזרע והבריך והרכיב בהעלם אחד אינו

חייב אלא חטאת אחת, וכבר נתבאר בהלכות שבת האבות ותולדות והמלאכות שהם מעין אבות.

והיינו כנ"ל שיש לדעת הרמב"ם ב' הגדרות, ואין נפק"מ למעשה אלא בהגדרה.

האם ישנן תולדות בכל האיסורים שבתורה?

בספר שער המלך (רוצח פ"י ה"ט) הביא בשם שו"ת מוצל מאש שחקר האם בכל האיסורים שבתורה יש אבות ותולדות, כגון איסור זריעה בנחל איתן או "לא תגוז בכור צאנך", מה דין תולדות זריעה וגזיזה? לכא', כמו שבשבת חייב בתולדות - הוא הדין לכל המלאכות שבתורה.

האגלי טל (אופה ס"ק כג, אות ג) מביא ראייה מתוס' בבכורות (כה. ד"ה ואמר). בתוס' מבואר שבבכור נאמר: "לא תגוז בכור צאנך" ואינו חייב בתולש, ואינו דומה לשבת שחייב בתולש משום תולדה דגוז. משמע בתוס' שרק בשבת יש תולדות, אבל היכן שכתוב בתורה שם איסור אין תולדות, ורק מה שכתוב במפורש בתורה אסור. מדוע: באיסורי שבת לא נאסרו ה-לט' מלאכות אלא כתוב "לא תעשו כל מלאכה" (ורק חכמים חילקו ל-לט' מלאכות), ויש מלאכות שהם מעין מלאכה אחת דהם כאבות, ויש שפחות דומים והם תולדות, אבל עכ"פ הכותרת היא "מלאכה", וכל מה שנכלל בכותרת זו - אסור, ולכן תולדותיהן שיש להן שם "מלאכה" אסורות.

משא"כ היכן שהתורה פירשה וכתבה שם איסור מיוחד, אז מה שכתוב אסור ומה שלא כתוב מותר, ולכן אין להם תולדות.

וכן באבות נזיקין דיש להם תולדות כדברי הגמ' בריש ב"ק - הכותרת היא "שם המזיק" (וחז"ל דורשים את ד' אבות הנזיקין), וכל מה שתחת הכותרת "שם מזיק" נכלל בו וחייב, ולכן יש להם תולדות.

אבל בנחל איתן שנאמר בו "לא תזרע", ובבכור שנאמר בו "לא תגוז", שהתורה פירשה מה אסור - אין להם תולדות.

ולענין שביעית מבואר בגמ' במו"ק (ג.) שכדי לאסור תולדות העבודות המפורשות בתורה צריך ריבוי מכלל ופרט, כיון דהתורה פירטה זריעה, קצירה וכו', ולא נאסר אלא מה שכתוב במפורש, ולכן צריך ריבוי מיחד לאסור תולדות, מה שאין כן בשבת, דלענין שבת נאמר בסתם "לא תעשה כל מלאכה".

ובאבות הטומאות יש תולדות כיון שיש להם פסוקים ולימודים מפורשים.

וביחס להבערה בשבת שהתורה אומרת במפורש "לא תבערו אש בכל מושבותיכם", בכל זאת יש לה תולדות כיון שנכלל באבות מלאכה. ועיין תוס' בפסחים (ה. ד"ה לחלק) על

דברי הגמ' ש"י"מ הבערה לחלק יצאתי", שזה נלמד "מדקרי ליה אב מלאכה". וא"כ יש לה תולדות דנכלל במלאכות שבת. ולמ"ד ללאו יצאת אין להבערה תולדות כיון שמפורש בתורה שם איסור, ולא כלול בשם "מלאכה" של איסורי שבת (וכ"כ באבני"ז או"ח סימן רכו).]

הסבר הגמ' בריש הזורק

לפי זה ניתן ליישב את הגמ' בריש הזורק (צו):

הגמ' שואלת: "מכדי זריקה תולדה דהוצאה היא, הוצאה גופא היכא כתיבא". וכתיבים התוסי' (ד"ה הוצאה): "אף על גב שהיתה במשכן וכו' מכל מקום אי לאו דכתיב לא הוי מחייב עלה לפי שמלאכה גרועה היא" (וכמו שמבארים התוסי' ב. ד"ה פשט).

וקשה, מדוע הגמ' לא שואלת בצורה ישירה על עיקר דין הוצאה דתנן בתחילת המסכת ובפרק כלל גדול שיש איסור הוצאה, והו"ל לשאול הוצאה היכא כתיבא? אי משום דהוי במשכן - זו אינה סיבה מספקת, דהוצאה מלאכה גרועה היא, ומדוע הגמ' שואלת בצורה עקיפה: "מכדי זריקה תולדה דהוצאה הוצאה גופא היכא כתיבא"? ומדוע הגמ' מחכה לדף צ"ו ולא שואלת בתחילת המס'?

הגמ' מתרצת: "אר"י דאמר קרא ויצו משה ויעבירו קול במחנה וכו' וקאמר ליה לישראל לא תפיקו ותיתו מרה"י דיזכו לרה"ר. וממאי דבשבת קאי וכו' גמר העברה העברה מיום הכפורים וכו'".

ועיין בהגהות בצד הדף גירסת רב האי גאון (וכן גרסת ר"ח) ששאלת הגמ' היא "הוצאה מנלך דהוה מלאכה". כלומר הגמ' לא שואלת היכן כתוב הוצאה אלא מנלך דהוי מלאכה, והתירוץ הוא שהוצאה נקראת מלאכה. וכן גירסת הר"ח המובאת בתוסי' (ד"ה וממאי) וז"ל:

ר"ח ל"ג כל זה עד אשכחן הוצאה, דהא אפי' בחול קאי נפקא ליה שפיר דהוצאה מלאכה הוא דהא רחמנא קרייה מלאכה כדכתיב ואיש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש, וכתיב ויכלא העם מהביא, אלמא קרי להוצאה מלאכה וכן דריש בהדיא בירושלמי.

ועיין הוריות (ד): "אמר רב יהודה אמר שמואל אין בית דין חייבים עד שיוורו בדבר שאין הצדוקין מודין בו (דבר שלא כתוב במפורש בתורה), אבל בדבר שהצדוקין מודין בו פטורים מאי טעמא זיל קרי בי רב הוא". ושואלת הגמ': "תנן (אם ב"ד אומר) יש שבת

בתורה אבל המוציא מרשות לרשות פטור (אז ב"ד חייב). ואמאי הא כתיבא אל יצא איש ממקומו", ומתרת: "דאמרי הוצאה הוא דאסור, הכנסה מותר. ואיבעית אימא דאמרי הוצאה היא דאסירא, מושיט וזורק (שלא כתובים בתורה) שרי". הגמ' אומרת שהוצאה כתובה במפורש בתורה והצדוקין מודים בו. א"כ, מדוע הגמ' בפרק הזורק שואלת "היכא כתיבא"?

וני"ל, שהגמ' בהזורק אינה שואלת לגבי עיקר חיוב הוצאה, דזה דבר המפורש בתורה "אל יצא איש ממקומו" (וכגירסת התוס' בעירובין יז:), כדברי הגמ' בהוריות, אלא שאם זה המקור להוצאה לא היה דין תולדות בהוצאה, מאחר דהוצאה איננה נכללת בדין המלאכות הנלמדות מהמשכן, דמלאכה גרועה היא וכדברי התוס', וא"כ אין לנו אלא מה שמפורש בתורה - הוצאה ולא תולדותיה, וכמו שאר איסורי תורה שאין להם תולדות ורק מה שכתוב במפורש בתורה אסור.

ולכן הגמ' שואלת "מכדי זריקה תולדה דהוצאה היא". כלומר, מאחר והגענו לדיני תולדות והמשנה אומרת דחייב על זריקה ע"כ משום דהוי תולדה דהוצאה, וא"כ יש להוצאה תולדות וע"כ הוצאה הוי "מלאכה" (דרק משום שם מלאכה הוא דיש תולדות בשבת), וא"כ "הוצאה מנלן דהוי מלאכה", וכגירסת רב האי גאון והר"ח. והתירוץ הוא כגירסת הר"ח שהוצאה הינה מלאכה, ולכן יש לה תולדות כשאר מלאכות שבת. וכן מדויק מהרמב"ם (פ"י"ב ה"ח):

הוצאה והכנסה מרשות לרשות מלאכה מאבות מלאכות היא, ואף על פי שדבר זה עם כל גופי תורה מפי משה מסיני נאמרו, הרי הוא אומר בתורה איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לחכמת הקודש ויכלא העם מהביא הא למדת שההבאה מלאכה קורא אותה וכו'.

ובהמשך החלכות מפרט הרמב"ם את התולדות - זורק, מושיט וכו'. הרמב"ם נותן הקדמה שהוצאה הוי מלאכה ומתוך כך מפרט את התולדות. מפורש ברמב"ם כגירסת רב האי גאון והר"ח דכיון שהוצאה נחשבת למלאכה הרי היא כשאר אבות מלאכה של שבת ויש לה תולדות.

ועיין רמב"ם הלכות שגגות (פ"י"ד ה"ב) וז"ל:

לעולם אין בית דין חייבים עד שיורו לבטל מקצת ולקיים מקצת בדברים שאינן מפורשין בתורה וכו', כיצד שגגו והורו שמותר להוציא מרשות לרשות בשבת הרי אלו כמי שאמרו אין שבת בתורה וכו' אין זו וכיו"ב, שגגת הוראה אלא

שכחה, לפיכך פטורין מן הקרבן וכו'. אבל אם טעו והורו ואמרו המוציא מרשות לרשות הוא שחייב שנאמר אל יצא איש ממקומו, אבל הזורק או המושיט מותר, או שעקרו אב מאבות המלאכות והורו שאינה מלאכה הרי אלו חייבים וכו'.
אם ביי"ד יורו שמותר לכתוב, לחרוש וכד' - חייבים, אבל אם יאמרו שמותר להוציא פטורין כיון שזה כתוב במפורש בתורה (על אף שגם הוצאה תשיב מלאכה). ואם יאמרו המושיט והזורק פטור - חייבים דהם תולדות ולא כתובות בתורה.